

Крайняк О. М.,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

МЕТАФОРИЧНЕ ПЕРЕНЕСЕННЯ НАЗВИ ТА ЕЛІПТИЧНІ ІМЕННИКИ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті проаналізовано семантичні особливості складних іменників та утворених на їх основі еліптичних одиниць, які виникли в процесі скорочення означуваного складних слів і метафоричного перенесення.

Ключові слова: еліптичні іменники, елімінація, скорочення, метафора, метафоричне перенесення.

Постановка проблеми. Дослідження метафори в різних аспектах мови та в усіх її функціональних різновидах відіграє одну з ключових ролей у сучасній лінгвістиці. Метафора – універсальне явище в мові. Її універсальність виявляється в просторі й часі, у структурі мови та її функціонуванні. Загальний і частотний характер метафори ще здавна привертав до неї увагу спостерігачів та дослідників людської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню лінгвістичних позицій метафори, зокрема розгляду метафори в граматиці, стилістиці, лексикології й семасіології, присвячено багато наукових праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців. Традиційне розуміння метафори як перенесення назви з одного слова на інше бере свій початок ще від Арістотеля й Квінтіліана та має велику кількість сучасних послідовників [1–6].

Феномен метафори неодноразово піддавався різним визначенням і класифікаціям. Так, серед представників зарубіжних теорій (таких як М. Блек, Дж. Серль та інші) переважають психологічні або раціоналістичні інтерпретації цього явища, які принципово відрізняються від традиційних [1; 5].

Формулювання мети статті. Об'єктом розвідки є еліптичні іменники в контексті метафоричного переносу. Незважаючи на тривалу традицію вивчення складних слів у німецькій мові, сьогодні залишаються недостатньо проаналізованими механізми скорочення композитів, їх прагматичний устрій і синтагматична реалізація, що в сукупності складають мету статті, з якою тісно корелює предмет – структурні й семантичні особливості складних слів та утворених на їх основі еліптичних іменників. Скорочення цих лексичних одиниць відбувається внаслідок елімінації означення й метафоричного перенесення назви.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метафора – це семантичний процес, за якого форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного референта на інший на основі тієї чи іншої подібності останніх під час відображення у свідомості мовця [6, с. 108].

Н. Арутюнова в «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» пропонує таке визначення метафори: «Метафора (з грец. *Metaphora* «перенесення») – троп або механізм мови, що полягає у вживанні слова, яке позначає деякий клас предметів, явищ тощо, для характеристики чи найменування об'єкта, що входить в інший клас, або для найменування іншого класу об'єктів, аналогічного цьому в якому-небудь відношенні» [8, с. 296].

Проблема метафори в лінгвістиці розглядається з огляду на дві основні її функції: як засіб образності та як засіб номінації.

У плані змісту типологія метафор включає щонайменше два аспекти: ступінь метафоричності й структурно-семантичні типи одиниць та типи метафоричних перенесень.

Аналіз видів метафоричних перенесень можна вивчати на матеріалі метафор будь-яких семантичних типів, як на живих, так і на етимологічних метафорах. У структурі метафори особливо яскраво виявляється співвідношення між загальним та особливим у мові. Під час розгляду видів метафори варто розрізняти перенесення загальних семантичних категорій і перенесення в семантичній структурі окремих слів. Перенесення розкриваються в етимології слова, у багатозначності слів, у поєднаннях фразеологізмів і в слововживанні. Наприклад, назви тварин під час перенесення на людей зазвичай вказують на їх зовнішній вигляд або рису характеру (нім. *Fuchs* – «хитра людина»; *Hase, Angsthase* – «боязкий»; *Gockel, Hahn* – «пихатий»; *Pute, Schlange* – «схидний»; *giftige Kröte, Giftkröte* – «підступна людина»). Перенесення не є односпрямованими. Так, наприклад, дієслова руху *laufen* («бігти»), *fliegen* («літати»), *kriechen* («повзти») втрачають під час переносного вживання диференційну сему «спосіб руху» та виражають інтенсивність руху (швидко/поволі).

У сфері семантики, зокрема й метафоричних перенесень, питання ставиться аналогічно тому, як воно розглядається в плані мовного вираження – у сфері звуків і граматичних форм [4, с. 19].

Аналогічні явища мають місце в лексичній, у метафоричних перенесеннях значення слів. Уже давно було відзначено, що в багатьох мовах, незалежно одна від одної, розвиваються схожі метафоричні позначення. Так, ще Р. де Гурмон писав, що одна й та ж пташка в різних європейських мовах отримала найменування «*маленький король*»; порівняймо: рос. *королек*, франц. *Roitelet*, італ. *realtino*, грец. *basolicos*, нім. *Zaunkönig*, англ. *kinglet* [7]. Пристосування для підняття важких речей отримало назву за схожістю із журавлем; порівняймо: рос. *журавль*, франц. *grue*, нім. *Kran* (зіставно з *Kranich* – «журавель»). Це «метафори-інтернаціоналізми», наприклад: нім. *Krokodilstränen*, укр. *крокодилячі сльози*, рос. *крокодиловы слезы*; нім. *Honigmonat* укр. *медовий місяць*, рос. *медовый месяц*; нім. *Schwanenlied*, укр. *лебедина пісня*, рос. *лебединая песня* тощо.

Мовна метафора й стилістична диференціація слів з однаковим понятійним змістом – не єдине джерело полісемії та синонімії. Типи цих відношень і семантичні явища, що виникають на їх базі, недостатньо вивчені. Проте вже зараз можна говорити, що саме на цьому шляху варто шукати пояснення багатьох фактів семантичного.

Дослідження будь-яких груп слів може виявитись плідним для виявлення певних закономірностей у семантичній еволюції слів. Тим часом полісемія багатьох слів германських мов, яка пояснюється звуженням і перенесенням значення в тради-

ційному змісті, виникає під час еліпсу складних слів та пов'язується з метафоричним і метонімічним перенесеннями, що протікають зовсім інакше, ніж досі відомі в мовознавстві типи перенесень. Наведені нижче приклади відображають трансформацію складних слів в усичені одиниці за допомогою метафоричного перенесення.

Hammerfisch – Hammer

У німецькій мові атрибутивні композити можуть часто виникати на основі метонімії або метафори. Так, композити *Tigerpferd* («зебра»), *Seehund* («тюлень»), *Nilpferd* («бегемот») є метафоричними утвореннями.

В основі створення складного субстантиву *Hammerfisch* також лежить метафора – схожість форми денотата слова *Fisch* із молотком *Hammer*. Цю особливість об'єкта помітили носії багатьох мов і дали йому аналогічну назву; порівняймо: рос. *рыба-молот*, англ. *hammerfish*. Схожість денотатів може бути лише наближеною, проте й цього виявляється достатньо для перенесення за схожістю як на внутрішньослівному рівні (порівняймо: *Fuß* «нога» → *Fuß* «ніжка (столу, стільця)»), так і під час створення атрибутивного композита.

Означальний компонент *Hammer* у структурі субстантивного композита *Hammerfisch* є словом індоєвропейського походження та зустрічається в багатьох мовах (рос. *камень*, грец. *amen*, англ. *hammer*, urspr. *Stein*, dann *Steinhammer*). На базі давнього *hamar* виникло складне слово *Hammerfisch*. У сучасній німецькій мові просте слово *Hammer* має такі значення: 1) «молот», «молоток»; 2) «молот (легка атлетика)»; 3) жарг. «сильний різкий удар по воротах»; 4) анат. «молоточок (вуха)»; 5) «риба-молот» [9, с. 413].

Хоча композит *Hammerfisch* не характеризується великою частотністю в німецькій мові, він усе-таки вживається в скороченій формі в підмовах біологів, океанологів тощо. У зв'язку з усиченням другого компонента (*Fisch*) у складі композита *Hammerfisch*, що зумовлюється дією мовної економії, значення складного субстантиву переходить на уцілілий елемент *Hammer*.

У «Німецько-російському словнику» [9, с. 413] знаходимо синонім до складного слова *Hammerfisch – Hammerhai*. Цей композит також має значення «риба-молот», проте якщо ми розчленуємо його на «означальний компонент + означуване», то означуване *der Hai* має інше значення порівняно з *der Fisch*, а саме «акула». Було б помилково пов'язувати розвиток полісемії слова *Hammer* в німецькій мові з відомими перенесеннями за схожістю й суміжністю, з розширенням і звуженням значення. Адже більш вірогідний шлях появи лексеми *Hammer* («риба-молот») через словоскладення й еліпс означуваного *Fisch*. Саме така позиція проголошується в «Німецькому тлумачному словнику», де подано *Hammer* («риба-молот») з позначкою *kurz für* [10, с. 567]. Це правильно, оскільки загалом неважко довести первинність появи складного слова *Hammerfisch*, і лише через сторіччя – його семантики в симплекса *Hammer*. Незважаючи на те, що становлення лексеми *Hammer* з основним значенням «камінь» належить до давньонімецького періоду (VII–XI ст.; порівняймо: mhd. *hamer*, ahd. *hamar*, schwed. *hammare* [12, с. 266]), для утворення лексеми *Hammer* зі значенням «риба-молот» вихідним є композит *Hammerfisch*.

Paternosterwerk – Pater

У наш час, в епоху науково-технічної революції, створюються все новіші машини, прилади, засоби пересування, апарати. Найчастіше в німецькій мові для їх найменування застосову-

ють дво- й багаточленні іменники (наприклад, *Wasserkraftwerk*, *Mehrzweckflugzeug*, *Fallschirmspringerschule* тощо). Семантика цих і подібних до них слів мотивується значенням безпосередньо складових (порівняймо: *Dampfmaschine* – «машина, що працює на парі», *Mehrzweckflugzeug* – «багатоцільовий літак», *Dieselmotor* – «двигун внутрішнього згорання інженера Дизеля»). І це закономірно, оскільки носії мови прагнуть якомога точніше передати призначення та інші ознаки того, що позначається.

Семантична мотивація деяких найменувань є не завжди такою ясною й прозорою, оскільки під час створення нових слів використовуються компоненти, що не несуть безпосередньо інформації про суть і призначення того чи іншого апарата, приладу, засобу пересування. До таких атрибутивних складних іменників належать, наприклад, *Paternosteraufzug*, *Paternosterwerk* («патерностер (багатокабінний ліфт, який безперервно рухається)»), *Paternoster* («підйомник безперервної дії»).

Ліфти й підйомники безперервної дії створені в кінці XIX – на початку XX ст. та широко використовуються в металургії та інших галузях (наприклад, доменний, шахтний підйомник тощо).

Поява в німецькій мові іменника *Paternosterwerk* зумовлюється метафоричним порівнянням тягового й підйомного канату (*Zug- und Hebeketten*) підйомника із чотками (*Paternosterschnur/Rosenkranz*), які використовує священник під час повтору молитви [13, с. 532].

У найбільш авторитетних виданнях лексема *Paternoster* («ліфт», «підйомник») фіксується разом зі складними словами *Paternosteraufzug*, *Paternosterwerk*. Причому деякі автори констатують, що на зміну їм у мові з'явилося слово *Paternoster* в результаті елімінації елементів *-aufzug* або *-werk* [11, с. 1127].

Bürstenfrisur – Bürste

Просте слово *Bürste* з'явилося у середньовісній німецькій період (mhd. *Bürste* = *Borste*) [14, с. 88; 11, с. 295] з такими значеннями: 1) «щетина (тж. жарг. про волосся людини)», 2) «тріщина», «дрібна тріщина» [9, с. 194].

Нині симплекс *Bürste* має такі значення: 1) «щітка», «йоршик для миття посуду»; 2) жарг. «стрижка їжачком», «їжачок волосся», «короткі вусики»; 3) ел. «(контактна) щітка». Складне слово *Bürstenfrisur*, на відміну від простого, є моносемним і має значення «стрижка їжачком» [9, с. 195].

Про приналежність симплексу *Bürste* до одиниці еліптичного походження вказано в «Німецькому тлумачному словнику». Тобто це слово належить до маркованого еліпса означуваного [11, с. 98].

На нашу думку, це слово утворилося шляхом елімінації означуваного складного слова *Bürstenfrisur* та метафоричного перенесення (схожість форми: коротко обстрижене волосся, що нагадує їжачка). Крім того, у німецькій мові є синонімічний композит *Igelschnitt* та утворений від нього симплекс *Igel*.

Метафоричне перенесення й процес еліптичного скорочення лежать в основі утворення низки іменників. Розглянемо такі види перенесень:

1) схожість форми предметів: *Biskuitporzellan* – *Biskuit* («бісквіт (вид фарфору)»), *Federball* – *Feder* («волан для гри в бамбінтон»), *Kranzkuchen* – *Kranz* («пиріг у формі вінка»), *Pudelmütze* – *Pudel* («мохната шапка»);

2) схожість кольору: *Kohlenbürste* – *Kohle* («вугільна щітка»), *Indianerkrapfen* – *Indianer* («кругле шоколадне тістечко»);

3) схожість частини тіла тварини (рослини) та людини: *Ponyfrisur* – *Pony* («чубчик (зачіска)»), *Igelschnitt* – *Igel*

(«стрижка їжачком»), *Hechtsprung – Hecht* («стрибок, прогнувшись (гімнастика)»); *Wespentaille – Wespe* («осина талія»), *Pilzkopffrisur – Pilzkopf* («юнак із зачіскою бітлів»), *Kaktuskopf – Kaktus* («стрижка їжачком»), *Kartoffelnase – Kartoffel* («кирпатий (про людину)»);

4) схожість тварини (рослини) з людиною: *Kosakenpferd – Kosaken* («козацький кінь»), *Wespentaille – Wespe* («осина талія»), *Kraulstil – Kraul* («плавання стилем кріль»);

5) схожість частини тіла дитини й дорослої людини: *Bubikopf – Bubi* («жіноча стрижка під хлопчика»);

6) схожість тварини (рослини) та захворювання людини: *Froschgeschwulst – Frosch* («пухлина живота»).

Висновки. Таким чином, процес елімінації означуваного складних слів приводить до виникнення простих на основі метафоричного перенесення, яке не є численним (7%) для досліджуваних нами прикладів. Метафоричні еліптичні іменники утворюються здебільшого на основі перенесень, пов'язаних зі схожістю форми або кольору предметів, тіла (частини тіла) тварини або частини рослини та людини.

Перспективним для подальшого вивчення аналізованої проблеми є дослідження інших видів еліпсису (морфологічного, синтаксичного) з їх екстраполяцією на мовленнєву діяльність на матеріалі різних мов.

Література:

1. Блэк М. Метафора / М. Блэк // Теория метафоры : сб. науч. трудов. – М. : Прогресс, 1990. – С. 153–171.
2. Долгова И. Метафорическая модель перемещения в пространстве как способ интерпретации динамики эмоционального состояния / И. Долгова // Языковая система – текст – дискурс. – Самара : СамГУ, 2003. – С. 181–185.
3. Кравець Л. Генітивна метафора як елемент текстової структури / Л. Кравець // Українська мова: науково-теоретичний журнал. – К. : Академперіодика, 2005. – № 1. – С. 60–71.
4. Гак В. Метафора в языке и тексте / В. Гак, В. Телия, Е. Вольф и др. – М. : Наука, 1988. – 174 с.
5. Серль Дж. Метафора / Дж. Серль // Теория метафоры : сб. науч. трудов. – М. : Прогресс, 1990. – С. 307–341.

6. Тараненко А. Языковая семантика в ее динамических процессах / А. Тараненко. – К. : Наукова думка, 1989. – 256 с.
7. Gourmont R. L' Esthetique de la Langue francaise / R. de Gourmont. – Paris : Ed. Ivrea, 1905. – 343 p.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Ярцевой. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
9. Немецко-русский словарь / под ред. К. Лейн и др. – 2-е изд. – М. : Русский язык, 1993. – 1040 с.
10. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / Duden. – München : Mosaik Verlag, 1989. – 816 S.
11. Duden Universalwörterbuch der deutschen Sprache / hrsg. vom W. Dudenred, G. Drosdowski. – Mannheim : Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
12. Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache / hrsg. vom W. d. Dudenred, G. Drosdowski. – 2. völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1989. – Bd. 7. – 839 S.
13. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / F. Kluge. – Berlin ; New York : De Gruyter, 2002. – 1023 S.
14. Mackensen L. Ursprung der Wörter. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / L. Mackensen. – Wiesbaden : VMA-Verlag, 1985. – 446 S.

Крайняк О. Н. Метафорический перенос названия и эллиптические существительные в современном немецком языке

Аннотация. В статье анализируются семантические особенности сложных существительных и образованных на их основе эллиптических единиц, которые возникли в результате сокращения определяемого сложных слов и метафорического переноса.

Ключевые слова: эллиптические существительные, элиминация, сокращение, метафора, метафорический перенос.

Kraynyak O. Metaphorical transfer and elliptical nouns in present-day German

Summary. Semantic peculiarities of compound nouns and elliptical units formed on their basis and as a result of reduction of a determinative of the compound words and metaphorical transfer have been analyzed.

Key words: elliptical nouns, elimination, reduction, metaphor, metaphorical transfer.